

**UNIVERZITA
JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA**

BAKALÁŘSKÉ PREZENČNÍ STUDIUM
2019-2022

Bakalářská práce

Patrik Miker

Belgická taneční scéna

Praha 2022

Vedoucí práce: Prof. Mgr. Václav Janeček. Ph.D.

COMENIUS UNIVERSITY PRAGUE

BACHELOR, FULL-TIME STUDY

2019-2022

Bachelor Thesis

Patrik Miker

Belgian dance scene

Prague 2022

The Bachelor Thesis Work Supervizor: Prof. Mgr. Václav Janeček. Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne 14. 5. 2022

Patrik Míker

Poděkování

Rád bych poděkoval svému vedoucímu práce Prof. Mgr. Václavovi Janečkovi. Ph. D za jeho vstřícnost, cenné rady a připomínky.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá tématem belgické taneční scény současného tance. Tato práce je zaměřena na popis této vyspělé kulturní země, stručné vymezení pojmu tance v historickém kontextu a ve vývoji současného tance napříč zeměmi. V další části se práce zaměřuje na vývoj belgické taneční scény od velkých tanečních umělců Maurice Bějarta až po vznik tanečních institucí. Závěr práce je věnován konkrétním představitelům současné taneční belgické scény s důrazem na choreografa Wima Vandekeybuse.

Klíčové pojmy:

Anne Teresa De Keersmaeker

Belgie

Divadlo

Franck Chartier

Gabriela Carrizo

Isadora Duncan
Moderní tanec
Peeping Tom
Rosas
Sidi Larbi Cherkaoui
Současný tanec
Ultima Vez
Wim Vandekeybus

Annotation

The bachelor thesis deals with the topic of the Belgian dance scene of contemporary dance. This work is focused on the description of this developed cultural country, a brief definition of the concept of dance in a historical context and the development of contemporary dance across countries. In the next part, the work focuses on the development of the Belgian dance scene, from the great dance artists Maurice Béjart, to the establishment of dance institutions. At the end of the work, dedicated to specific representatives of the contemporary Belgian dance scene with emphasis on choreographer Wim Vandekeybus.

Key words:

Anne Teresa De Keersmaecker
Belgium
Theatre
Franck Chartier
Gabriela Carrizo

Isadora Duncan
Modern dance
Peeping Tom
Rosas
Sidi Larbi Cherkaoui
Contemporary dance
Ultima Vez
Wim Vandekeybus

OBSAH

Úvod.....	7
1. Belgie.....	8
1.1. Současná Belgie.....	9
2. Stručné vymezení tance v historickém kontextu	11
3. Současný tanec	14
3.1. Specifika současného tance	15
3.2. Významní představitelé současného tance.....	15
3.3. Isadora Duncan	17
3.3.1. Půchod Isadory Duncan do Evropy	18
3.3.2. Vliv Nietzscheho filozofie	18
3.3.3. Inspirace přírodou Isadory Duncan	19
4. Historie tance na Belgickém území	22
4.1. École Mudra – Maurice BÉjart	23
4.2. P.A.R.T.S	24
5. Vývoj současného tance v Belgii	25
6. Ústřední osobnosti Belgické současné taneční scény	27
6.1. Anne Teresa De Keersmaeker	27
6.1.1. Rosas	29
6.2. Sidi Larbi Cherkaoui.....	30

6.2.2. Les Ballets C. de la B	33
6.3. Gabriela Carrizo.....	33
6.4. Franck Chartier	34
6.5. Peeping Tom.....	34
7. Wim Vandekeybus	36
7.1. Charakteristický styl tvůrce	37
7.2. Ultima Vez	38
7.2.1. První představení „What the Body Does Not Remember“	40
7.2.2. Představení „In spite of Wishing and Wanting“	40
7.2.3. Představení „Go figure out yourself“	41
7.2.4. Představení „TrapTown“	41
7.2.5. Tanečně-filmové představení „Blush“	42
7.3. Analýza vybraného představení – „Invited“	42
8. Závěr.....	44

Úvod

Tato bakalářská práce se věnuje tématu současného tance v Belgii. Belgie patří mezi zakladatele Evropské unie, je pokročilou zemí v oblasti ekonomiky, průmyslu či zemědělství, ale je také nutné podotknout, že je vyspělým kulturním střediskem do kterého přijíždějí umělci z různých koutů světa.

Pro výběr tématu této práce mě inspiroval choreograf Wim Vandekeybus, který se stal ústřední osobností současného tance ve světě v 90. letech 20. století. Měl jsem několikrát možnost vidět inscenace tohoto autora v divadle Archa v Praze. Tvorba Wima Vandekeybuse značně ovlivnila způsob mé vlastní choreografické tvorby, a proto jsem se rozhodl ho zahrnout do mé bakalářské práce.

Cílem této práce je popsat belgickou taneční scénu.

První kapitoly se zaměřují na faktické informace o Belgii, vymezují pojem tance v historickém kontextu od pravěku až po současnost a představují současný tanec s významnou představitelkou Isadorou Duncan, která je průkopnicí toho tanečního stylu.

Následně se práce zabývá belgickou taneční scénou v historickém kontextu a významnými představiteli belgické scény, jako je Anne Teresa De Keersmaeker, Sidi Larbi Cherkaoui, Gabriela Carrizo, Franck Chartier a jejich taneční soubory.

V poslední části se moje studie soustředí na život tanečníka, choreografa a filmaře Wima Vandekeybuse, jeho tvorbu od roku 1987 a na analýzu vybraného představení *Invited* prožitého z mé vlastní zkušenosti.

1. Belgie

Abychom pochopili dění současné taneční scény v Belgii, je nutné si v tomto kontextu Belgie, jako zemi představit a jen ve stručnosti připomenout některá fakta.

Oficiální název Belgie zní Belgické království, jedná se o federativní konstituční monarchii.

„V západní Evropě Belgie hraničí na severu s Nizozemskem, na východě s Německem a Lucemburskem, na jihu s Francií, severozápadní hranici pak tvoří pobřeží Severního moře.“¹

Hlavním městem a zároveň hlavním městem Evropské unie je Brusel. Velkými městy této země jsou Antverpy, Gent, Charleroi, Lutych, Bruggy, Namur a Lovaň.

„V současné době je členem významného uskupení Benelux, který spolu vytváří s Lucemburskem a Nizozemskem. Brusel je sídlem Evropské komise, Rady Evropské unie, Evropské rady a Evropského parlamentu. Je také zakládajícím členem eurozóny, NATO (Severoatlantická aliance) a součástí schengenského prostoru. Jedná se o konstituční monarchii s federální parlamentní demokracií. Belgie je vyspělá země s vyspělou ekonomikou s vysokými příjmy.“²

¹ Belgie [online]. aktualne, 2011 [cit. 2022-14-4]. Dostupné z: <https://www.aktualne.cz/wiki/zahranici/belgie/r~:wiki:2120/>

² Belgium [online]. en.wikipedia, 2022 [cit. 2022-14-4]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Belgium>

Belgie byla původně součástí více států a jako územní celek vznikla až od roku 1830. Nejvýznamnější vliv na tomto území měla Francie a také Nizozemí, od kterého se Belgie následně odtrhla.

„Mezi 16. a počátkem 19. století sloužilo její území často jako bojiště mnoha evropských konfliktů a získalo tak titul "válečné pole Evropy". Samostatný belgický stát vznikl v roce 1830 po belgické revoluci, jíž se Belgičané odtrhli od Nizozemska. Belgie prošla poté masivní industrializací a byla významnou koloniální mocností, zejména v Africe. Její koloniální říše se rozpadla v 2. polovině 20. století. Tehdy začaly také zemi zmítat národnostní a jazykové spory mezi Valony a Vlámý, jež vedly k postupné federalizaci země.“³

1.1. Současná Belgie

V severní a jižní Belgii jsou ústřední částí populace Valoni a Vlámové. Emigranti tvoří cca 25% populace, kteří přicházejí ze subsaharské Afriky a z Turecka. V dalších případech jsou to emigranti z evropských národů (Italové, Portugalci a také Francouzi). (Příspěvatelé, Wikipedia, 2022).

„Belgická federace se skládá ze 3 společenství, rozdělených podle jazykových principů:

- *Vlámského společenství*
- *Francouzského společenství*
- *Německojazyčného společenství a ze 3 regionů, rozčleněných podle území:*
- *Vlámský region*
- *Valonský region*

³ Belgie [online]. wikipedie, 2022 [cit. 2022-14-4]. Dostupné z:

<https://cs.wikipedia.org/wiki/Belgie>

Region Brusel-hlavní město“¹

„Belgie má tři rozdílné úřední jazyky: nizozemštinu (= vlámsština – belgická varianta nizozemštiny), francouzštinu a němčinu. Mluví se zde také řadou neoficiálních menšinových jazyků. Odhaduje se, že 60 % belgické populace mluví vlámsky, 40 % francouzsky, neúplně 1 % německy, a to na východě Belgie. Vlámsky se hovoří na severu a francouzsky z velké části na jihu země. V Bruselu se oficiálně používá francouzština i nizozemština.

Můžeme zde najít i židovské komunity, s největší částí v Antverpách (přibližně 18 000 osob). Zajímavostí je, že v Evropě je poslední židovskou komunitou, kde se ještě používá jazyk jidiš (západogermánský jazyk Židů)“.²

V Belgii se setkáváme s lidmi ze všech kontinentů a mnoha náboženství. Lidé pocházejí ze široké škály národností. Pestrost všech namíchaných kultur a jejich interference přirozeně ovlivňuje veškerou kulturu a umění. Pestrost tohoto prostředí podněcuje všechny umělecké obory. Právě tato různorodost zde funguje jako vzájemná inspirace.

Hned několik kultur na jednom místě přitahuje ambiciózní umělce celého světa nahlédnout pod pokličku této rozmanité země.

Je to multikulturalita a otevřenost belgického státu, které stály za zrodem jednoho z ohnisek současného tance.

¹ Belgium [online]. en.wikipedia, 2022 [cit. 2022-14-4]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Belgium>

² Belgium: Languages [online]. en.wikipedia, 2022 [cit. 2022-14-4]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Belgium#Languages>

2. Stručné vymezení tance v historickém kontextu

Tanec bezpochyby patří k nejstarším druhům umění. Pravěký tanec nesl jedinečné poslání v kultuře a náboženství. Prehistorická společnost vnímala tanec jako magický rituál a jeho funkce byla vnímaná se vší vážností. Tanec byl spojován s magickými představami a hlavně s modlitbami, kterými si pravěká společnost zajišťovala přízeň bohů.

V pravěku měl tanec rituálně magický charakter. Pokud byl součástí lovu, dají se tyto formy rozdělit do několik podkategorií.

- Tancem se napodobovalo zvíře
- Tancem vyjadřoval smrt zvířete
- Tanec přímo znázorňoval boj
- Tanečníci tančili se zbraněmi

S dalším vývoj člověka, když člověk začal pěstovat plodiny, přicházely nové rituály spojené s tancem. Člověk si nedokázal racionálně vysvětlit přírodní jevy, jako je například počasí. Svým tancem chtěl přivolávat déšť nebo slunce. Tancem se rovněž oslavoval příchod nového člena do společnosti, rodiny, kmene. Tancem se také připravoval na boj proti svým nepřítelům. Tancem uctíval i smrt. Tance provázely různé události lidského života. Tanec sloužil také jako komunikační prostředek mezi lidmi v kmeni.

Gesta, posunky, zvuky, pohyby těla pomáhaly lidem předat důležité informace nebo vyprávět příběh. Právě z důvodů nedostatečné schopnosti mluvit, se slova nahrazovala gesty eventuálně i zvuky zvířat, které byly pro všechny dobře srozumitelné, známé a jasné.

Tanec měl velmi silnou náboženskou úlohu, kterou dnes jen zřídka v různých koutech světa máme. Síla víry měla v té době neuvěřitelnou moc. Mnohé kmeny praktikovaly náboženské rituály, vyznávaly animální náboženství s využitím masek, kůží, také rohů zvířat. Obřady často trvaly i několik hodin.

(Dosedlová, 2012).

Dalším významným zlomem v historii tance je také starověký Egypt. Na stěnách hrobek v Egyptě jsou vyobrazeny taneční scény, přičemž z těchto maleb můžeme rozpoznat hned několik druhů tance. Jde o tance pohřební, náboženské, tanec ve zbrani nebo tance pro zábavu.

Starověký Egypt se ve své historii proslavil mimo jiné svým pohledem na smrt. Tanec smrti či pohřební tance byly úzce spjaty s egyptským fenoménem vnímání posmrtného života. (Dosedlová, 2012).

Další kapitolou vývoje tance byl středověk. Církev ve středověku hrála snad nejvýznamnější roli. Církev většinou jakékoliv taneční projevy spíše zamítala, avšak nebylo v její moci vymýtit všechny pohanské zvyky. Lid proto začal některé křesťanské svátky formou tance oslavovat. Mezi takovými byl například svatojánský tanec, který byl v oblibě také u panovníků. (Dosedlová, 2012, s. 55).

S rozvojem mariánského kultu, v němž byla signifikantním prvkem uctívání žena se ve 12.-14. století začal rozvíjet také dvorský tanec. Tanec měl někdy rovněž formu stylizovaného „laškování“ za doprovodu živé hudby strunných a dechových nástrojů. (Jebavá, 1988).

Předposledním mezníkem, co se týče dějin tance jsou tance moderní. Jsou to tance klasické a společenské. Za charakteristický klasický tanec považujeme balet.

Balet, jak ho dnes známe se podle významné české taneční teoretičky B. Brodské rodí koncem 16. století, i když se první náznaky konaly v různých maskovitých slavnostech, v nichž se tanečníci objevovali. B. Brodská ve své práci zmiňuje renesanční umělecký směr, který vnesly do baletu motivy z antické mytologie. Toto téma se často objevovalo během slavností, průvodů atd. (Brodská, 2008)

Za významnou zásluhou rozvoje klasického tance – baletu stojí Ludvík XIV. Tento panovník stál za vznikem úplně první oficiální instituce zodpovědné za profesionální výuku tance – Královská akademie tance založená v roce 1661. (Dosedlová, 2012, s. 67).

Druhým zmíněným typem tance je tanec společenský. Společenské tance podle autorky (Krapková, 1991) byly oblíbené ve společnosti, a proto tak docházelo k jejich velkému vývoji a rozvoji. Za společenským tancem už se neviděl prostý talent nebo vlohy daného jedince. Lidé se v této oblasti začali a chtěli vyvíjet a vzdělávat.

Důležitým mezníkem ve vývoji tance byl moderní výrazový tanec, který se vyhrazoval radikálně vůči baletu. Jedná se o tanec, který hledá osobitý tvar. Mezi významné osobnosti reprezentující tento nový taneční styl stojí velká jména jako je například Isadora Duncan. Rozvoj tohoto stylu můžeme vidět dodnes. Mezi další nově vznikající taneční styly, které nemůžeme opomenout jsou od 70. let 20. století tzv. pouliční tance (Street Dance), které v sobě skrývají

rozmanité podkategorie tanečních stylů jako je: Hip hop³, Locking⁴, Popping⁵, Breakdance⁶, House⁷ a Krump⁸.

3. Současný tanec

Tanec dokáže rozvíjet osobnost harmonicky a celistvě. Je to umělecký směr, který může prospět ve svojí zábavní podobě a k rozvinutí obsáhlého potenciálu lidské bytosti.

Významná osobnost a představitelka školy I. Duncanové je E. Blažičková, která formuluje současný tanec jako pohybové vyjádření přehodnocených citových nálad. Předmětem tohoto tance je výraz a sdělení skrze pohyb, který má probudit obdobné síly u diváka. (Blažičková, 2005)

V definování tanečního divadla můžeme tanec rozdělit do dvou kategorií. První, a to syžetový tanec, jehož nejzákladnější formou je balet, má jasně vytyčený určitý děj a zobrazuje tak příběhy konkrétních postav. Oproti tomu nesyžetový tanec (abstraktní tanec), se v taneční teorii a tvorbě objevuje až na přelomu 19. a 20. století. Významný důraz klade na osobitý projev tanečnicků a využívaný pohybový výraz staví do protikladu vůči klasickým baletním choreografiím. (Pavlovský, 2004).

³ Hip hop je taneční styl, který vznikl v 70. letech 20. století v černošských ghettech jako spojení jamajských a amerických vlivů.

⁴ Locking je taneční styl ovlivněný hudbou funk, spadající pod skupinu dalších tanečních stylů označovanou, jako street dance.

⁵ Popping je taneční styl založený na rychlé kontrakci svalů. Tento taneční styl také spadá pod kategorii označovanou Street dance.

⁶ Breakdance je taneční styl, který vznikl paralelně s Hip hopen. Je to akrobatický druh tance.

⁷ Taneční styl House vznikl koncem 80. let 20. století. Tento taneční styl klade důraz na práci nohou, která navazuje na plynulý pohyb trupu.

⁸ Krump nebo také krumping vznikl v roce 2001, který se podobá africkému tanci a kombinuje se s hip hopovou kulturou.

3.1. Specifika současného tance

Překvapením pro širokou veřejnost může být fakt, že tzv. současný tanec v sobě propojuje rozličné taneční techniky a metody od tak zvaných undergroundových tanečních stylů, mezi které zahrnujeme hip hop a break dance. Dále mezi nimi jsou i klasická taneční technika – balet, různé styly moderního scénického tance, a projevy postmoderního scénického tance. Současný tanec vnímaný jako taneční styl se objevuje v druhé polovině 20. století. Tento styl můžeme definovat jako systém uspořádání choreografie využívající různé techniky a pohybové metody, jež se na základě svých společných zásad a filozofií propojují. Současný tanec tzv. contemporary dance navazuje na inovace, které se v tanečním oboru udály již na počátku 20. století.

Současný tanec se v nedávných letech začal zaměřovat z velké části na výzkumnou pasáž choreografického procesu. Současný tanec jako takový neusiluje o to formulovat určitou pohybovou metodu či techniku. Současný tanec je založen na tvarovatelných principech. Spíše než na taneční techniku nahlížíme na současný tanec jako na proces tvoření choreografií, práci choreografa s tanečnicí a na hledání rozmanitějších možností tvůrčího procesu. A právě na této skutečnosti se rozvíjí filozofie pohybu vycházející z různých studií lidského těla, zaměřuje se na vztah těla a mysli, na vztah těla a prostoru.

3.2. Významní představitelé současného tance

Začátkem 20. století formulují umělci moderního tance nové absolutní pohybové formy. První podněty, které usilovaly o reformu (a vyjadřovaly skepsi k doposud užívaným vyjadřovacím prostředkům) přicházely z Ameriky. Mezi tyto tvůrce a choreografy patřili v čele s Isadorou Duncan (1877-1927), Loie

Fuller (1862-1928)⁹ a dále Ruth St. Denis (1879-1968)¹⁰, Ted Shawn (1891-1972)¹¹, Martha Graham (1884-1991)¹², Doris Humphrey (1895-1958)¹³ a další.

V Evropě se obdobně definuje moderní tendence u významných jmen jako Rudolf Laban (1879-1950)¹⁴, Kurt Jooss (1901–1979)¹⁵, Mary Wigman (1886-1973)¹⁶, Herald Kreutzberg (1902-1968)¹⁷, Rosalina Chladek (1905-1995)¹⁸ etc. (Příspěvatelé, Wikipedia, 2021).

Výše zmínění tvůrci pokládají základy moderního tance, jenž v 60. letech společně s postmoderními trendy umožní vznik tzv. contemporary dance.

Z výše uvedených velkých jmen, které stojí za vznikem současného tance chci vyzdvihnout jméno Isadory Duncanové, která provedla přímo revoluční reformu.

⁹ Mary-Louise Fuller byla americká herečka a tanečnice, která se stala průkopnicí v oblasti osvětlení tanečního umění.

¹⁰ Ruth St. Denis byla Americká tanečnice a pedagožka tance a také zakladatelka školy Denishawn School of Dancing and Related Arts.

¹¹ Ted Shawn byl americký tanečník a choreograf a jeden z prvních mužských průkopníků moderního tance.

¹² Martha Graham byla americká tanečnice, choreografka a pedagožka, která se proslavila zejména svojí technikou, která je založená na využívání protikladu kontrakce a uvolnění svalů, které souvisejí s nádechem a výdechem.

¹³ Doris Humphrey byla americká choreografka a tanečnice, která následovala kroky Isadory Duncan.

¹⁴ Rudolf Laban byl slovensko-maďarský tanečník, choreograf, taneční teoretik a průkopník pohybové terapie.

¹⁵ Kurt Jooss byl německý tanečník, choreograf a považován za zakladatele Tanztheater.

¹⁶ Mary Wigman byla německá tanečnice a choreografka a průkopnice expresionistického tance.

¹⁷ Herald Kreutzber patřil k osobnostem taneční moderny a také výrazně budoval představu mužského tanečního projevu.

¹⁸ Rosalina Chladek byla rakouská tanečnice, choreografka a taneční pedagožka.

3.3. Isadora Duncan

Mezi zřetelné osobnosti moderního tance nesporně patří jméno Isadory Duncan¹⁹, která se narodila roku 1877 v San Franciscu.

Isadora Duncan hledala svoji inspiraci zejména ve vážné hudbě a v přírodě, o které mluvila jako o nejsuverénnější učitelce. Duncan bylo inspirací paradigma řeckého umění. Svoji uměleckou tvůrčí jiskru hledala v reliéfech řeckých soch, které jí inspirovaly. Isadora Duncan postupem oživovala a napodobovala řecký tanec, nacházela svůj vlastní styl v propojení přírodních živlů. (Duncan, 1932).

Isadora Duncan byla vzorem velmi vzdělané umělkyně v prostoru intelektuální společnosti. Svoji pozornost věnovala pokroku a vědě, především fyzice a evolučním teoriím. Přírodní jevy, antické umění, móda, klasická filozofie a také filozofie Friedricha Nietzscheho přispěly k rozvoji a inspiraci jejího učení. Ve svých spisech se Duncan opírá o teoretické práce zástupců filozofie, biologie, poezie a umění. (Brandstetter, 2015, s 53).

Nazírat na tanec Isadory Duncan můžeme spíše z pohledu nového přístupu k tanci. Tanec je zde brán v jeho pravdivé a přirozené podobě. Sílu tedy vidíme ve výrazu samotného tance, který tak propagovala. Vnitřní a vnější prostor a projev tanečnicka má fungovat v symbióze a jedna složka má čerpat od té druhé. (Kröschlova, 2002).

Isadora Duncan se jako většina umělců na začátku svého uměleckého působení setkala s nepochopením. Zadostiučinění se u ní dostavilo v rodinném

¹⁹ V případě užívání jména Isadory Duncan, se v textu budu držet doporučení odborné taneční veřejnosti ženské jméno významné choreografky nepřechylovat podle české gramatiky.

kruhu, které ji považovalo za neobyčejnou. Výrazný vliv na Isadoru měla její matka Mary Duncan, pracovala jako učitelka klavíru. Její výchovu vedla v moderním duchu své doby. (Lamothe, 2006, s. 110).

3.3.1. Příchod Isadory Duncan do Evropy

V roce 1899 se stal pro Isadoru převratnou událostí příchod do Evropy, kdy se setkala a spřátelila s ředitelem muzea New Gallery, který ji zasvětil do dimenze světa moderních umělců poezie a výtvarného umění. (Brandstetter, 2015. s 52).

Isadora Duncan začala nacházet pravou podstatu tance v starobylém řeckém umění.

V době, kdy Duncan začala významně tvarovat svoje představy a výchozí pozice k tanci potkal její osud tragédií, která zapříčinila smrt jejich dvou dětí. Tragická událost nesporně Isadoru Duncan ovlivnila natolik, že se to dokonce projevilo i v jejím uměleckém působení, tato událost potkala Isadoru na vrcholu jejího uměleckého počínu.

3.3.2. Vliv Nietzscheho filozofie

Isadora Duncan se ve své teoretické práci odkazovala na Friedricha Nietzscheho²⁰, antické umění a přírodní zákonitosti.

Pojetí apollinského a dionýského estetického principu se na přelomu 19.

²⁰ Friedrich Wilhelm Nietzsche byl německý filozof a klasický filozof, ale také básník a skladatel. Známe je hlavně svými filozofickými spisy, které měly výrazný vliv na myšlení ve 20. století.

a 20. století stal hlavním hybatelem pro velkou masu tvůrců a tato filozofie rovněž ovlivnila myšlení a tvorbu Isadory Duncan.

V teoretickém rozvažování Duncan se stala signifikantní Nietzscheho díla *Zrození tragédie z ducha hudby* a *Tak pravil Zarathustra*, kde nacházela velmi unikátní inspiraci.

Ve filozofii Friedricha Nietzscheho nalézáme mimo jiné důraz na to, aby se zájem člověka orientoval na fyzický pohyb, zdravý životní styl a studium umění. V textu knihy *Tak pravil Zarathustra* Friedrich klade tanec za nejvyšší ideál bytí a duševní terapii. (Lamtohe, 2006, s. 109).

Další z příkladů souznění se spisy Nietzscheho je jeho nazírání na křesťanské dogma, které výrazně tanec potlačuje, a ještě více ženské lidské tělo, které je symbolem hříchu, přičemž Isadora vnímá ženské lidské tělo, jako dokonalou formu podstaty bytí. (Lamothe, 2006, s. 143).

V pojetí křesťanství Duncan i Nietzscheho nebylo úmyslem snižovat význam Boha. Duchovní smysl zde nemá být pomíjen, ba dokonce je u obou považován za cíl a jeden z nejdůležitějších a nejtěžších úkolů člověka. (Lamothe, 2006, s. 111).

Z Nietzscheho spisů je téma křesťanské proměny zjevné v choreografiích, a hlavně v učení moderního tance, především u Ruth St. Denis,

Teda Shwana, Doris Humphrey, Mary Wigman a tak dále.

3.3.3. Inspirace přírodou Isadory Duncan

V této poslední kapitole týkající se života a inspirace reformátorky Isadory Duncan, která tak položila základy současného tance vyzdvihnu její

vztah k přírodě. Tento vztah je hlavním hybatelem tzv. přirozeného pohybu, kterým se v technice tance Isadora řídila.

Přírodní vlivy, jako jsou mořské vlny, pohyby mraků, stromů, ale také vítr patří k hlavní inspiraci Isadory Duncan, ze kterých čerpala ve svém uměleckém tanečním projevu.

Isadora nalézala vlnění ve veškerých přírodních zákonech. Zvuk, světlo i energie se šíří vlnami, a u tance tomu není nijak jinak, proto probíhá celou přírodou. Charakteristická forma přírody je tak podle Duncan vlna. (Duncan, 1932, s. 29).

Příroda hraje klíčovou roli v reformátorském tanečním projevu, studium přírody také zahrnuje studium lidského těla, jelikož je člověk součástí přírody.

Předmětem této taneční reformy je tedy technika Duncan, která všechny zákonitosti spojené s přírodou a přirozeným pohybem následují.

Americká tanečnice Isadora Duncan byla hlavně tzv. průkopnicí svobodného přirozeného pohybu. Svobodného pohybu i ve smyslu prostoru, kde byl tanec uskutečněn. Vymanila se z tradičního pojetí tance na sále, a tak se její tanec přenesl i do venkovního prostoru. Dnes tomu pojetí říkáme performance art a ještě přesněji site specific.

Hlavním symbolem tance Duncan a také její techniky je bosý tanec. Tanečníci a tanečnice, tak už nevyužívají speciální taneční obuv, hlavně se vymezují vůči baletním špičkám a „piškotám“.

„Stačilo uslyšet svůj vlastní rytmus... a rozhybat se podle něho... energie se šíří vlnami. Nepřetržitý vlnivý pohyb probíhá celou přírodou. Každý taneční pohyb má (zde) svůj původ...“ (Duncan, 1932).

4. Historie tance na Belgickém území

V kontextu tance, ale i celkové umělecké struktury v Belgii je nutné podotknout střetávání několika kultur v jednom. Tento fakt podle mého názoru utváří prostor k otevřenějšímu a vlídnějšímu pohledu na příchod nových tanečních stylů, technik a uměleckých směrů.

Historie tance v Belgii nemá tak dlouhé zvyklosti, jak současný, tak i ten baletní, jako u ostatních zemích.

Baletní tradice v Belgii neměla takovou oporu, také proto většina klasických tanečníků, kteří působili na Belgické scéně pocházeli z rozličných zemí.

Z rezonujících jmen, které z určité části utvářeli Belgickou taneční scénu z pohledu dějiny tance je Léa Daan, která přibližovala tanec pro veřejné obecnstvo. Založila taneční skupinu moderního tance a taneční instituci ve městě Antverpy.

Dalším jménem z pohledu dějin tance v Belgii je Elza Dewette, taneční pedagožka, choreografka narozena v Mont-Saint-Amand roku 1903. Po svém studiu na střední škole se setkala s Ballets Russes známého Serge de Dhagileva, který se několikrát v královském divadle La Monnaie v Bruselu s americkou tanečnicí Isadorou Duncan objevil a svoje balety představil. Elza Dewette byla ovlivněna výše zmíněnou Isadorou Duncan a také teorií Émile Jaques-Dalcroze, se kterou se nejvíce ve svém působení ztotožňovala.

Založila v Bruselu roku 1930 taneční školu. Vybuodovala sled expresionistických baletů, které byly inspirovány metody eurymie²¹ Dalcroze. Dále dělala taneční pedagožku v několika institucích, jako třeba na Královské konzervatoři v Bruselu. (International encyclopedia of dance: a project of Dance Perspectives Foundation, 2004. s. 409–412).

4.1. École Mudra – Maurice Béjart

Maurice Béjart se narodil roku 1927 ve Francii ve městě Marseille. Je známý především jako baletní reformátor, choreograf, scénograf. Už ve velmi mladých letech začal tancovat v baletu Pařížské opery, ale také ve Švédském královském baletu.

Mezi jeho slavné choreografie nesporně patří Pták Ohnivák, Bolero, ale také jeho monumentální Svěcení jara, které započalo jeho slávu kolem 60. let. (Pětišková, Vangeli, 2005. s. 119).

Maurice Béjart patřil mezi přední umělce a se svými soubory, tak denuncoval cestu modernímu baletu. Za svůj život založil hned tři taneční školy v Africe, Švýcarsku, a hlavně výše zmíněnou École Mudra v Bruselu roku 1970. Název Mudra je odvozen z indického sanskrtu jako “gesto“. Ve svých souborech měl Béjart převážně tanečníky s různých zemí i proto jeho inscenace a jeho způsob odkazoval na spojení odlišných tanečních kultur. Nebyli mu zejména cizí Asijské prvky v tanci. Kolem roku 1987-1988 byla École Mudra v Brusela uzavřena z důvodu přesunu do Švýcarska a byla po několika letech substituována taneční školou známou dodnes po celém světě P.A.R.T.S. (International

²¹ Eurymie je forma pohybového umění, která bývá připodobňována tanci. Protagonistou této taneční metody je Émile Jaques-Dalcroze. Eurymie je vyjadřování hudby pomocí pohybů.

encyclopedia of dance: a project of Dance Perspectives Foundation, 2004. s. 411).

4.2. P.A.R.T.S

Taneční škola P.A.R.T.S byla založena roku 1995 tanečnicí a choreografkou Anne Teresa de Keersmaeker. se záměrem věnovat pedagogické ukotvení současnému tanci v Belgii, který začal na počátku 80. let a od té doby zaregistroval prudký vývoj. V té době bylo v Evropě jen málo škol, které se tomuto uměleckému rozvoji zabíraly. Anne Teresa De Keersmaeker se stala v roce 1992 rezidenční choreografkou v národní opeře La Monnaie, přičemž si kladla za cíl vyřešit tento nedostatek vzdělávacích příležitostí pro současný tanec. Výše zmíněná Mudra, škola choreografa Maurice Bújarta, kde sama studovala jí byla velkou inspirací. (Petišková, Vangeli, 2005. s 194)

5. Vývoj současného tance v Belgii

Současný tanec v Belgii se výrazně začal vyvíjet kolem roku 1970-1980, kdy se okolní státy, jako byla Francie se svým Nouvelle Danse neboli nový tanec začal prudce rozvíjet, jak v Evropě, tak v Americe. Záměrem vzniku nového mladého tance byla reakce na moderní tanec. Signifikantním prvkem vzniku byl podnět ministerstva kultury ve Francii. Toto nové umělecké hnutí pojímalo veškeré choreografické trendy, které se zjevily. (DANCE PERSPECTIVES FOUNDATION. International encyclopedia of dance, 2004, s. 412).

V této době také přišlo ovlivnění z Ameriky, konkrétně tedy divadla, které v té době mělo největší ohlas Judson Church Theatre, jež působilo na Manhattanu v New Yorku. Judson Church Theatre byl spolek několika avantgardních umělců, mezi kterými byli experimentátoři jako Merce Cunningham.

Merce Cunningham byl americký tanečník a hlavně choreograf, který spolupracoval společně s velkými jmény umělecké sféry, jako byl John Cage experimentální skladatel nebo třeba výtvarný umělec Andy Warhol. Dalším významným jménem byl Steve Paxton americký experimentální tanečník a choreograf, jehož odkaz putuje ke kontaktní improvizace, kterou i dnes v současném tanci můžeme vidět. Charakteristickými rysy skupiny Judson Church Theatre byla demokratický struktura, improvizace a mezioborové styly od tance, divadla, hudby až po výtvarné a multimédia. (DANCE PERSPECTIVES FOUNDATION. International encyclopedia of dance, 2004, s. 413).

Mezi další státy, které ovlivnily Belgickou současnou taneční scénu, a také tu světovou patří nepochybně Německo a jeho divadlo Neuesdeutsche Tanztheater. Přibližně od poloviny 60. let se choreografové v Německu pustili

do nalézání nových výrazových prostředků. Zpochybňování politiky a celkové společnosti v duchu optimismu studentských hnutí s kritickým nadhledem začal inspirovat umělce k novým cestám, jak nazírat na umění a hledat tak nové umělecké styly.²²

Z výše uvedených vlivů umělecké taneční sféry několika okolních států spojuje nový současný umělecký směr, ve kterém je nejdůležitější prvek mezioborového spojení všelijakých uměleckých forem. Belgie je směsice Francie, Německa, Nizozemí a také Anglie.

Za jednoho z předchůdců dnešní světoznámé belgické taneční současné scény je Jan Fabre. Jan Fabre je belgický multidisciplinární umělec. Od 80. let 20. století se začal Jan Fabre prosazovat jako divadelní režisér. Jedno z jeho představení *The power of theatrical madness* mělo mezi umělci velký ohlas a shodou okolností byl zde za interpretaci Wim Vandekeybus, kterého Jan Fabre inspiroval k dráze současného tance.

Současná taneční scéna v Belgii je příznačná spojením několika uměleckých forem v jedno, jako je tanec, film, opera, divadlo, živá hudba, multimédia a mnoho dalších. Hlavními hybateli a dnešními ikonami současného belgického tance je Wim Vandekeybus, Anne teresa de Keersmaecker, soubory Ultima Vez a Rosas.

Belgická taneční scéna se pro okolní svět stává ústředním působištěm pro umělce současného umění.

²² Neuesdeutsche Tanztheater [online]. en. wikipedia, 2021 [cit. 2022-5-3]. Dostupné z: <https://de.wikipedia.org/wiki/Tanztheater>

6. Ústřední osobnosti Belgické současné taneční scény

V další části této bakalářské práce popisují a přibližují stav současného tance na území Belgie. Podnětem k tomuto konkrétnímu výběru jsou světoznámí belgičtí choreografové, které už pár let sleduji a stávají se pro mě inspirací k mým uměleckým počínům na poli současného tance a divadla.

Mezi těmito významnými jmény je Anne Teresa de Keersmaeker, Sidi Larbi Cherkaouiho, Wim Vandekeybus, Gabirela Carrizo, Franck Chartier a taneční soubory Peeping Tom, Rosas a Ultima vez, které bych v této kapitole popsal a analyzoval.

6.1. Anne Teresa De Keersmaeker

První zmíněnou tanečnicí a choreografkou současné taneční Belgické scény je Anne Teresa De Keersmaeker, která se narodila roku 1960 v Belgii ve městě Mechelen.

Anne původem nebyla z uměleckého kruhu. K tanci se proto dostala sama a její prvotním profesionálním impulsem bylo studium na taneční škole Maurice Bějarta Mudra École v Bruselu, když jí bylo 18 let.

„Dále pokračovala ve studiu tance na škole v New Yorku Tish School of Arts.“²³

V době svého studia v New Yorku představila svoje představení nesoucí název *I'am tired*. Toto představení patří k její první tvorbě taneční choreografie, které nemělo takové ohlasy, avšak to podnítilo k tvorbě dalšího, které už veřejnost začala vnímat. Představení *Four Movements* dostalo významnějšího

²³ Anne Teresa De Keersmaeker [online]. en. wikipedia, 2021 [cit.2022-5-3]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Anne_Teresa_De_Keersmaeker

ohlasu mezinárodní taneční scény. Anne Keersmaeker v tomto představení spolupracovala se slavným americkým hudebním skladatelem Stevem Reichem, který je znám hlavně svými opakujícími se motivy hudby a minimalismu. Představení mělo premiéru v Bruselu roku 1982. Právě tato choreografie rozklíčovala způsoby osobité choreografické práce, které si Anne Keersmaeker nese do budoucích prací a přináší, tak pevné základy tanečně pohybového minimalismu. (Bremser, 1999, s. 109).

Dalším průlomovým představením choreografky Anne Keersmaeker bylo představení *Rosas danst Rosas*, které patří mezi představení, kterým se od ostatních choreografů rozlišuje. *Rosas danst Rosas* je intimní portrét čtyř žen sedících, ležících na židlích. Pohybové ztvárnění žen je zde velmi naléhavé a stálé. Metaforicky nám pohyby můžou reflektovat únavu žen nesoucí těžké životní osudy. Představení bylo podnětem k vytvoření tanečního uskupení *Rosas*, které je známo dodnes a patří mezi světové současné taneční soubory. (Bremser, 1999, s. 109).

Tvorba Anne Teresa De Keersmaeker:

„*Asch* (mus. Christian Cuppia, Serge Biran, 1980), *Fase: Four Movements* (mus. Steve Reich, 1982), *Rosas danst Rosas* (mus. Thierry De Mey, Peter Vermeersch, 1983), *Elena's Aria* (mus. various, also spoken text, 1984), *Bartok/Aantekeningen* (mus. Bartók, 1986), *Verkommenes Ufer Medeamaterial Landschaft mit Argonauten* (play by Heiner Müller, 1987), *Mikrokosmos* (mus. Bartók, 1987), *Ottone, Ottone* (mus. Monteverdi, 1988), *Stella* (mus. György Ligeti, 1990), *Achterland [Hinterland]* (mus. György Ligeti, Eugène Ysaÿe, 1990), *Mozart/Concert Arias* (mus. Mozart, 1992), *Erts* (mus. Beethoven, Schnittke, Webern, 1992), *Rosa* (film, dir. Peter Greenaway, mus. Bartók, 1992), *Kynok* (includes reworkings of parts of *Erts* and *Rosa*; new mus. Thierry De Mey, 1994), *Toccata* (mus. J.S.Bach, 1993), *Creation: Amor constante mas alla de la muerte* (mus. Thierry De Mey, 1994), *Erwartung: Verklärte Nacht* (mus. Schoenberg, 1995), *Three Movements* (mus. Schoenberg, Wagner, Thierry De

Mey, 1996), Woud [Forest] (includes film Tippeke, mus. Thierry De Mey; Lyric Suite, mus. Berg, and Verklärte Nacht (1995); 1997), Just Before (mus. John Cage, Steve Reich, Thierry De May, Magnus Lindberg, 1997).“ (Bremser, 1999, s. 112).

Nejznámější choreografické práce Anne jsou nepochybně výše zmíněné: *Rosas dants Rosa, dále pak Toccata, Mikrokosmos, Elena's Aria* a další.

V roce 1995 založila Anne Teresa De Keersmaeker taneční školu P.A.R.T.S (Performing Arts Research and Training Studios). P.A.R.T.S je taneční škola, která napomáhá, jak tanečnickům, tak choreografům dobře se orientovat na nezávislé umělecké scéně současného tance. Dělá svým studentům pomyslný most, který zahrnuje mezioborové střetnutí uměleckých forem. Mezi novodobou práci Keersmaeker patří choreografie k muzikálu *West Side Story* na Broadwayi, dále pak začala také Anne Teresa De Keersmaeker vytvářet choreografie směřované pro prostory v muzea. (Bremser, 1999, s. 111).

Belgická choreografka a tanečnice Anne Teresa De Keersmaeker nepochybně patří mezi přední umělce současné taneční scény. Svoji tvorbu zakládá na hudební partituře a zkoumá tím vztah mezi tancem a hudbou.

*"Tanec je jazyk a stejně jako v lásce se ty nejkrásnější věci říkají skrze tělo. I nadále jsem posedlá uměním psát tanec, jako píšeme hudbu, v čase a prostoru."*²⁴

6.1.1. Rosas

²⁴ *An Interview with Anne Teresa De Keersmaeker* [online]. van-magazine, 2018 [cit. 2022-5-3]. Dostupné z: <https://van-magazine.com/mag/anne-teresa-de-keersmaeker>

Taneční uskupení Rosas vzniklo kolem roku 1983, kterou založila Anne Teresa De Keersmaeker.

Uskupení Rosas významně pracuje se vztahem mezi hudbou a tancem. Tento tvůrčí soubor funguje na bázi taneční a choreografické laboratoře, kde se ve spolupráci s hudbou, výtvarným uměním a jazykem soustředí na vznik choreografií. Tyto disciplíny zahrnují spolupráci s odborníky – hudebníky, skladateli, vizuálními umělci a herci.

Rosas vybuodovala silnou a temperamentní přítomnost v tanečním světě, zainteresovala divadla, repertoáry, opery, festivaly, různé pracoviště, výstavní prostory a vzdělávací instituce.

„Díky partnerství a podpoře opery La Monnaie, soubor Rosas pobýval v letech 1992 až do roku 2007. Rosas má soudržný domov v Bruselu, a protože je zakladatelka Keersmaeker také zakladatelkou taneční školy P.A.R.T.S, je s touto institucí a také s WorkSpaceBrusel a Bal Moderne v úzkém spojení.

Uskupení Rosas v Bruselu je středem nespočetných uměleckých aktivit a zdrojů v oblasti scénického umění. V současné době je kampus sdílený s P.A.R.T.S.“²⁵

6.2. Sidi Larbi Cherkaoui

Cherkaoui se narodil v Antverpách roku 1976 10. března. Pod vlivem svého otce musel jako dítě navštěvovat školu, která vyučovala korán. Otce kolem svého adolescentního věku přestal vídat, poněvadž zmizel a už s ním nikdy nenavázal kontakt. Ve věku 20. let Cherkaouiho otec náhle zemřel. (Uytterhoeven, 2019, s.12).

²⁵ Rosas [online]. rosas.be, 2022 [cit. 5-3-2022]. Dostupné z: <https://www.rosas.be/en/>

Nutno podotknout, že Sidi Larbi Cherkaoui pochází původem z Maroka, ale narodil se v Belgii. Střet těchto kultur a hledání své vlastní identity bylo předmětem jeho několika námětů k tvorbě inscenací.

Ve věku 20. let začala taneční kariéra Cherkaouiho, jako úspěšného tanečníka a také choreografa. (Uytterhoeven, 2019, s. 14).

Cherkaouiho taneční kariéra odstartovala netradičně v oblasti divadelnětaneční umělecké sféry. V rámci regionální televize dostal příležitost objevit se v televizní show. Ve věku 20. let, tak dostal svojí první cenu za nejlepší taneční Belgické sólo v Ghentu, v soutěži Les Ballets C. de la B. (Uytterhoeven, 2019 s.14).

Eminentním krokem tanečníka a choreografa Cherkaouiho bylo studium na taneční škole P.A.R.T.S, při kterém měl příležitost se setkat s velkými jmény současné taneční scény, jako byl William Forsythe²⁶, Pina Baush²⁷ a Trisha Brown²⁸. Při studiu mohl také nahlédnout do repertoáru Anne Teresy De Keersmaeker. Sidi Larbi Cherkaoui je znám svým neurčitým stylem, směsicí několika metod od contemporary, jazzu, hip hopu atd. V době studia na taneční škole P.A.R.T.S souběžně Cherkaoui navštěvoval soubory hip hopu a jazzu. Svoje studium po jednom roce ukončil a přidal se k souboru Les Ballets C. de la B. (Uytterhoeven, 2019, s. 19).

Svoje zkušenosti a schopnosti skrze několik odlišných metod výše uvedených rozšířil Cherkaouimu pole působnosti na taneční scéně. Důkazem

²⁶ William Forsythe je americký tanečník a hlavně choreograf. Založil svůj vlastní taneční soubor The Forsythe Company.

²⁷ Pina Baush byla německá tanečnice a choreografka současné scény. Patří mezi nejvýznamnější choreografy. Je zakladatelkou Tanztheater Wuppertal Pina Baush.

²⁸ Trisha Brown byla americká tanečnice a také choreografka a jedna ze spoluzakladatelů Judson Dance Theatre.

toho jsou spolupráce, jako je například choreografie videoklipu kapely Sigur Rós, dále spolupracoval na představení Cirque de Soleil's. Také dostal příležitost ve spolupráci s Beyoncé choreografovat její vystoupení v roce 2017 na předávání cen Grammy. (Uytterhoeven, 2019, s. 19).

Cherkaoui se postupně začal dostávat do vědomí ostatním tvůrcům a začal patřit ke špičce ve svém oboru. Další skutečností, které mu otevřelo cestu byla tvorba v souboru Les Ballets C. de la B.

„Patří mezi ně díla jako *Rien de Rien*, které mělo premiéru v roce 2000. Dále to pak bylo představení *Foi, Tempus fugit, D'avant a tak dále*.“²⁹

Sidi Larbi Cherkaoui spolupracoval také s Akramem Khanem, který se narodil v Londýně, ale jeho rodné kořeny putují do Bangladéše. Svůj velmi osobitý taneční styl propojuje klasickým, ale také současný tancem s prvky kathaku.³⁰ V roce 2005 společně vytvořili představení s názvem *zero degrees*. Toto představení zkoumá hranice mezi zeměmi, ale hlavně hranici mezi životem a smrtí. Je to spojení dvou odlišných kultur, jak v tanci, tak i v hudbě.

Průřezově mezi díla Cherkaouiho patří: „*Rien de Rien, OOK, It, Zero deegres, Origine, Sutra, Rain, Play, Shoes, Labyrinth, Consellation, Automaton, Anna Karenina, Mercy, Fall, Les Indes Galantes, Satyagraha, Memento mori* etc.“³¹

Posledním představením Sidi Larbi Cherkaoui je *Pelleas et Mélisande* vytvořené společně s choreografem Damienem Jalet a se scénografy Mariny

²⁹ Sidi Larbi Cherkaoui [online] en. wikipedie 2022 [cit. 5-6-2022]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Sidi_Larbi_Cherkaoui

³⁰ Kathak je jedna z forem klasického indického tance. Vyvinul se vlivem hinduistické a muslimské kultury.

³¹ Sidi Larbi Cherkaoui [online] en. wikipedie 2022 [cit. 5-6-2022]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Sidi_Larbi_Cherkaoui

Abramovic v kostýmech Iris Van Herpen. Toto představení vzniklo při stém výročí úmrtí známého impresionisty Claude Debussyho. V představení choreografové zkoumají zachycení souvislosti, co můžeme jako lidi považovat za pouze lidské, a naopak za to metafyzické a nehmotné. (Uytterhoeven, 2019, s. 22).

6.2.2. Les Ballets C. de la B.

Les Ballets C. de la B. patří mezi tři nejpodstatnější soubory Belgické taneční scény spolu se souborem od Wima Vandekeybuse Ultimy Vez a Anne Teresy De Keersmaecker Rosas. Zakladatelem tohoto uměleckého souboru je Alain Platel. Založen byl roku 1984. Pro okolní státy i pro Belgickou veřejnost se Les Ballets (název odvozen od tehdejší popularizaci a vymezování vůči klasickému tanci) stal střediskem s obrovským úspěchem v zahraničí i na domácí scéně. Během několika roků se rozvinula v uměleckou platformu pro rozličné choreografy. Les Ballets C de la B není lehké svojí kolekcí umělecké vize začlenit, ale soubor stále umožňuje umělcům, tvůrcům z rozdílných oborů a prostředí začlenit se do tohoto ojedinelého tvůrčího procesu. (Uytterhoeven, 2019, s. 20-21).

6.3. Gabriela Carrizo

Gabriela Carrizo je choreografka a tanečnice původem ze Španělska konkrétně města Córdoba působící na taneční scéně v Belgii. K tanci se dostala už v mládí na multioborové škole, ze které se po době stala Córdobašská baletní Univerzita. Se svými zkušenostmi se v 19. letech chtěla dostat do Evropy. Spolupracovala na několika inscenacích společně s Caroline Marcadé v souboru Les Ballets C. de la B. Šlo o díla *La tristeza Complice* a *Lets op Bach*.

Intenzivně pracovala v průběhu let na vlastních choreografiích. Dostala spoustu angažmá, na tvorbě choreografií v předních tanečních divadlech a

institucích jako byl například Nederlands Dans Theatre, dále v kolaboraci s mnichovským Residenztheater vytvořila choreografii *The Land* a v roce 2000 spolu s Franckem Chartierem založili slavnou taneční skupinu Peeping Tom. (Příspěvatelé, Wikipedia, 2021).

6.4. Franck Chartier

Franck Chartier je tanečník a choreograf s francouzskými kořeny. Ve svém adolescentním věku začal studovat klasický balet. Od svých 19 let do svých 21 působil v taneční skupině Maurice Bějarta. Ve 26 letech se odstěhoval do Bruselu, kde účinkoval v mnoha tanečních představeních, jako interpret, jako byla například inscenace *Tres* ve skupině Needcopamy. Obdobně jako u Gabriely Carrizo účinkoval v opěvovaném souboru Les Ballets C. de la B. a také choreografoval představení v Nederlands Dans Theatre. Pro divadlo Nederlands Dans Theatre vedl v roce inscenaci *The room*, za kterou opatřil prestižní holandskou cenu. Společně s tanečnicí a choreografkou Gabrielou Carrizo založil taneční uskupení Peeping Tom. (Příspěvatelé, Wikipedia, 2021).

6.5. Peeping Tom

Peeping Tom je belgická taneční skupina založena kolem roku 1999 spoluzakladateli Franckem Chartierem a Gabrielou Carrizo. Tito dva umělci měli příležitost potkat se v souboru Les Ballets C. de la B. a v několika dalších.

Za zmínku je také nutné uvést jejich podobný uměleckým proces. Oba totiž měli angažmá ve slavném tanečním divadle Nederlands Dans Theatre, kde režirovali několik představení. Společné kroky těchto tanečních umělců je dovedl k sobě, a tak společně vytvořili představení s názvem *Caravana*, který se odehrával v obytném přívěsu. (Příspěvatelé, Wikipedia, 2022).

Jako i ostatní taneční uskupení v Belgii se Peeping Tom nezabývá pouze čistým tancem. Propojuje svoje inscenace s performance, hudbou, divadlem, operou a samozřejmě tancem. Metoda této taneční skupiny vychází z tendence hyperrealismu, který se objevoval v prostředí těchto představení viz. představení *Kind*, které se odehrávalo v lese nebo *Le jardin*, které se odehrávalo na zahradě. Za svůj velmi osobitý styl se uskupení Peeping Tom také dočkalo několika ocenění v rámci tanečních a divadelních festivalů napříč zeměmi. (Příspěvatelé, Wikipedia, 2022).

Ocenění taneční skupiny Peeping Tom:

„2021 *Fedora – Cena Van Cleef & Arpels za balet 2021*

2017 *Herald Angel pro The missing door na Mezinárodním festivalu v Edinburghu*

2016 *Swan nejpůsobivější taneční produkce pro The lost room*

2015 *Nejlepší nová taneční produkce pro 32 rue Vandenbranden na Olivier Awards v Londýně*

2015 *Nejlepší mezinárodní taneční produkce roku za A Louer na udílení cen kritiků v Barceloně*

2013 *Nejlepší taneční výkon roku za 32 rue Vandenbranden Brazílie*

2013 *Nejlepší výkon v cizím jazyce roku 2013 za A Louer na udílení cen Ubu*

2014 *Nejlepší mezinárodní taneční produkce roku pro Vadera na Critics Awards v Barceloně za A Louer*

2007 *Montblanc Young Directors Award za Le Salon na Salcburském festivalu*

2007 *Cena Patrons Circle za Le Salon na Mezinárodním festivalu umění v Melbourne*

2005 *Prix du Meilleur Spectacle de Danse 2005 pro Le Salon“.*

(Příspěvatelé Wikipedia, 2021).

7. Wim Vandekeybus

Wim Vandekeybus se narodil roku 1963 v Belgickém městečku Herenthout. Wim je významný, jak na tuzemské, tak té zahraniční scéně jako tanečník, choreograf. Jeho umělecký repertoár je však rozsáhlejší o umělecké formy jako je fotografie, tvorba filmu a herectví. K umění tance se Wim Vandekeybus nedostal tradičně, jako jeho kolegové, kdy od mládí tančili v různých tanečních uskupeních a podobně. Wim Vandekeybus se po střední škole rozhodl studovat psychologii, poněvadž ho lidská mysl a psychika vždy hluboce zajímaly. Do cesty mu však vstoupil nový impuls, kdy se setkal s tanečním workshopem, ten mu změnil pohled na život a rozhodl se tak ukončit svoje studium na psychologii. Prostřednictvím výše zmíněné umělecké formy fotografie, ke které inklinoval se po tanečním workshopu dostal k fotografií tanečního stylu tanga a současného tance. (Příspěvatelé Wikipedia, 2021).

K užšímu kontaktu současného tance se dostal díky konkurzu Jana Fabreho na představení *The power of theatrical madness*, kde ho sám Jan Fabre přijal. Po této zkušenosti se Vandekeybus odhodlal cestovat a začal sbírat zkušenosti současného umění ve světě. V roce 1986 založil taneční skupinu Ultima Vez, se kterou takřka dobyl současné taneční umění po Evropě. Jeho první představení *What the Body Does Not Remember* získalo obrovský ohlas, jak kvůli fyzickému výkonu interpretů, tak nápadu autora Wima Vandekeybuse. Díky tomuto představení *What the Body Does Not Remember* získalo cenu Bessie Award v roce 1988. Rok poté přišlo nové dílo s názvem *Les porteuses de mauvaises nouvelles*, se kterou získal obdobně jako u *What the Body Does Not*

Remember cenu Bessie Award. Choreograf Wim Vandekeybus za svoje dosavadní působení vytvořil nespočet oceňovaných i neoceňovaných představení. (Příspěvatelé Wikipedia, 2021).

Po více než 30 letech své choreografické kariéry hledá Wim Vandekeybus nové impulsy do svých staronových představeních. Základní prvky, jako je intuice, instinkt, vášně, riziko a tělesnost vždy budou součástí Vandekeybusovy práce.

7.1. Charakteristický styl tvůrce

Wim Vandekeybus je 58letý choreograf tanečně divadelních představení, které mají stále své právoplatné místo v současném tanci i v dnešní době. Jeho jméno je známo všem umělcům současného tance, patří totiž mezi velmi silnou vlámskou taneční vlnu, která současný tanec ovlivnila.

Vandekeybus před svojí taneční kariérou jeden rok studoval psychologii, kterou je v jeho představeních možno částečně vyzorovat. Ve svých představeních se soustředí na emoce, rozum, logiku, na rozpoložení člověka, na jeho duši, mysl, záměr a jeho motivaci.

Hlavními tématy jsou znovuzrození, smrt, strach, stress, frustrace, konfrontace, mytologie, kult a vztah temperamentů – sangvinik, melancholik, flegmatik, choleric. Dalšími tématy jsou vztahy mezi přírodou a člověkem, vztahy mezi životem a smrtí, vztahy mezi krásou a ošklivostí, vztahy mezi dobrem a zlem, vztah mezi mužem a ženou, vztah zákona a přestupku a další.

Jeho choreografický styl je znám svojí strhující teatrálností, a hlavně fyzickými extrémami v oblasti tance a akrobacie. Zuřivé zápasné duety nebo krkolonné sprinty patří do Vandekeybusova tanečního jazyka.

Jak diváka, tak interpreta dostává do nutkavého nepohodlí. Extrém je na prvním místě tvorby tohoto autora. Za ponurými tématy je v pozadí jeho tvorby čas od času odtajněn křečovitý humor. Humor má v své podstatné místo například v představení *The wishing and wanting*, které se zabývá otázkou vztahů mezi ženami a muži.

Ve svých představeních propojuje jako i ostatní umělci současného umění i jiné umělecké formy, jako je například herectví, multimédia typu projekce videa a filmu, které můžeme vidět v představení *TrapTown* a dalších.

V jedné z jeho interview Wim Vandekeybus popsal svůj tvůrčí proces choreografické práce. V počátcích své choreografické tvorby svým interpretům nejdříve vysvětluje konkrétní pohyby, jak by měli vypadat a až poté interpreti tento pohyb zkoušejí. V jeho představeních není prostor pro nestrukturovanou improvizaci. Pokud tedy interpreti improvizují, tak je improvizace přísně strukturovaná. Svůj námět k představení hledá v četbě, ve výtvarném umění a podobně. Signifikantním prvkem je zkoumání, jak tělo dokáže reagovat na extrémní nároky, kdy se dostává za svoje limity a jak se s tím dokáže vypořádat. (Hassiotis, 2014, s. 44-46).

Wim Vandekeybus spadá do generace filmu a fotografování, které ho nejvíce v umění ovlivnily. Důkazem je jeho choreografická tvorba, kterou zachytil na kameru *Roseland* a *In spite of wishing and wanting*.

7.2. Ultima Vez

Je taneční skupina založena roku 1986 tanečníka, choreografa, filmaře a fotografa Wima Vandekeybuse. Ultima Vez je belgický taneční soubor sídlící v Bruselu a ve Flandrech. Tento taneční soubor působí na mezinárodní scéně současného tance, kde intenzivně rozvíjí svoji choreografickou činnost.

Název “Ultima Vez“ ve španělském překladu znamená “naposledy“. Název odkazuje na charakteristický způsob veškerých choreografií tohoto tanečního souboru, které jsou známy fyzickou silou, extrémem, akrobatickými kousky a celkovým vyčerpáním těla a mysli.

Členové souboru Ultima Vez nemají věkovou hranici. V této skupině se střetávají kultury napříč celým světem a tím jsou o to více obohaceny taneční choreografie.

Slavný soubor Ultima Vez vytváří platformu pro různorodé aktivity spojené s tancem. Od tvorby, šíření choreografických děl, propagace uměleckých děl Vandekeybuse až po vzdělávací aktivity pro potenciální zájemce souboru či jen veřejnosti zajímající se o současné taneční umění. Pro začátečníky v oblasti choreografie také konzultace a podpora nově vznikajících uměleckých děl současného umění.

Ultima Vez má ve svém repertoáru přes 40 divadelních děl: *„Hand do not touch your precious Me, Traces, Die Bakchen – lasst un tanzen, TrapTown, Go figure out yourself, Mockumentary of a Contemporary Saviour, Speak low if you speak love, Talk to the Demon, Portraits & Landscapes, Spiritual Unity, Fear not, booty Leoting, 3.0 IT, Oedipus/ noir, Radical Wrong, Monkey Sandwich, Black Biist, Achtertooglid, nieuwZwart, Gallop, Carte Blanche, What’s the prediction?!, Menske, Nightshade, Qiuebro, Spiegel, Puur, Viva!, Rent a kid, no Bullshit!, Sonic Boom, It, Bericht aan de bevolking, Blush, Scratching the inner Fields, Inasmuch is life is borrowed, In spite of Wishing and Wanting, The Day of Heaven and Hell, Little body on the wall, 7 for a Secret never to be told, Exhausting from Dreamt Love, Bereft of a Blissfull Union, Mountains Made of Barking, Her Body Doesn’t Fit Her Soul, Immer Das Selbe gelogen, The Weight of Hand, Les porteuses de mauvaises nouvelles, What the Body Doesn’t Remember.“* (Přispěvatelé Wikipedia, 2021).

7.2.1. První představení „What the Body Does Not Remember“

První představení Wima Vandekeybuse *What the Body Does Not Remember* vzniklo kolem roku 1987. Představení odkazuje na velmi osobitý styl Vandekeybuse. Choreografie je rozdělena do šesti částí, které jsou svojí strukturou inteligentně propojené. Snad tu nejznámější, kdy interpreti nad sebe vyhazují cihle a čekají do té doby, než cihlu chytne jejich spolutanečník, si vybaví každý, kdo měl možnost tohle představení vidět. Mezi další části choreografie patří souhra hudby a tanec, kdy se tanečníci pohybují na úkor hudby.

Wim Vandekeybus chtěl v tomto představení, jak samotný název napovídá, prozkoumat možnosti lidského těla, kam až může dojít, co zvládne, jaké jsou jeho hranice. Představení je tak založeno na extrémech, které představení postupně odhaluje. Za představení *What the Body Does Not Remember* Wim Vandekeybus získal ocenění rok po vytvoření, a to tak odstartovalo jeho choreografickou kariéru.

7.2.2. Představení „In spite of Wishing and Wanting“

Představení nesoucí název *In spite of Wishing and Wanting* vzniklo v roce 1999. V roce 2016 byla tato taneční choreografie uvedena v divadle Archa v Praze. Tématem tohoto představení je otázka mužství. Kým ve světě muži jsou, jakou zastávají roli a čím by chtěli být. Tohle řeší Wim Vandekeybus v představení v překladu „Navzdory přání a chtění“. Skupinka několika mužů mezi sebou zápasí, soutěží a předhání se v divoké a naivní atmosféře. Součástí představení je také film, který o ostatními aspekty utváří dynamickou dramaturgickou linku celého představení. Wim Vandekeybus spolupracuje s talentovanými hudebníky elektronické hudby, jako je například v tomto

představení David Byrne. David Byrne je americký multiinstrumentalista a herec.

7.2.3. Představení „Go figure out yourself“

V překladu „Vyřeš sám sebe“ patří mezi nové představení Wima Vandekeybuse, které vzniklo kolem roku 2018. Představení *Go figure out yourself* zkoumá hranici mezi diváky a interprety. Hlediště v tomto představení není, a tak se mísí interpreti a diváci prostorem za doprovodu ikonické živé hudby. Představení je rozděleno do několika částí, kdy interpreti buď tančí nebo má postupně každý z nich monolog. Divák má zde prostor vybrat si, v jakém prostoru se octne, jak na představení bude nahlížet. Divák může být součástí kolektivního dění nebo může jen pozorovat.

7.2.4. Představení „TrapTown“

Dalším z repertoáru tanečního souboru Ultima Vez je představení s názvem *TrapTown*, které spadá do novější choreografické tvorby Wima Vandekeybuse.

V tomto představení se Vandekeybus zabývá otázkou temného kosmu. Toto představení má diváka zavést do nové dimenze, do paralelního vesmíru, kde není definován prostor ani čas.

V tomto představení se propojuje multimediální složka. Taneční a filmové sekvence vytvářejí souvislou živou zkušenost. Představení také disponuje velkolepou scénografií díky architektonické slavné dvojici Gijs Van Vaerenhberg. Katarze, euforie a mytické ztvárnění, to vše je *TrapTown*.

7.2.5. Tanečně-filmové představení „Blush“

Wim Vandekeybus je znám také jako tvůrce tanečních filmů. Mezi filmy, které Wim Vandekeybus vytvořil je taneční film *Blush*. Tento film měl světovou premiéru v září roku 2002 v Bruselu.

Tématem tohoto tanečního filmu je konfrontace mezi krásou a ošklivostí. Různorodé obsazení 10 interpretů včetně choreografa Wima Vandekeybuse zkoumá emoce, které člověka mohou omezovat. Krása a ošklivost jsou zde vyobrazovány, jako dva absolutně odlišné světy, které ale mají společné pojítko. Hojná poezie a prchavé metafory i to je součástí tanečního filmu *Blush*.

7.3. Analýza vybraného představení – „Invited“

Předmětem této kapitoly bude analýza představení Wima Vandekeybuse, které jsem mohl shlédnout, kdy jej divadlo Archa v Praze uvedlo v produkci vlámského souboru Ultima Vez.

Představení 22.3.2019.

„Invited“ v překladu pozvání je nesoucí název představení, které se obdobně jako u představení „Go Figure Out yourself“ zaměřuje zkoumání hranice mezi divákem a interpretem.

Fenoménem prostoru tedy i hranicí mezi diváky a interprety, se již ve své době věnoval Antonin Artaud, který ve své teorii krutého divadla vzpomínal divadelní sály, které příliš oddělují diváka od toho, co se na jevišti děje. (Artaud, 1994).

V tomto představení se stírá možnost rozlišit diváka od interpreta a interpreta od diváka. Publikum zde proto hrálo nezbytnou roli a čas od času dostalo příležitost ujmout se průběhu představení.

Choreograf čerpá materiál z intenzivního výzkumu do prostoru a spoluautorství v současném tanci. Představení ve své nové produkci formuluje svou uměleckou odezvu na otázku, jak mohou diváci pomoci napsat choreografii představení. Tanec jako společný jazyk, během jedné hodiny, chce hledat alternativní způsob, jak žít společně, a tím vytvořit komunitu, která by obsáhla obsazení a publikum.

Scénografie představení rozděluje i sjednocuje, objevuje se a mizí, vede tanečnický i divácký příběh jejich společným příběhem. Scénografie patřila jednoznačně mezi nezbytnou součást. Snížila vzdálenost mezi umělci a diváky tak, že je učinila v spoluúčasti jedné jasné rovnoprávné formy. Vybídla jeden druhého skutečně vnímat.

Vzniká zde možnost se v bezpečném prostředí potkat s lidmi, které bychom jinak, „venku“, pravděpodobně ignorovali.

Divadlo – umění přítomného okamžiku – se pyšní schopností vytvářet společenství. Síla tohoto představení tkví v tom, že všichni tanečníci a muzikanti dovolují každému být sami sebou.

Nikdo nikoho nenutí se zúčastnit: pokud se divák rozhodne jen pozorovat, může tak nenásilně sledovat dění okolo něj.

Wim Vandekeybus je znám svými strhujícími akcemi, extrémními výkony tanečnicků, kdy si tělo a mysl sáhne až na dno. Publikum však při tomto představení mělo možnost na něj nahlížet z částečné perspektivy interpreta. Ochuzené publikum o akrobatické kousky, strhující podívanou mohlo nalézat nové formy této fenomenální taneční skupiny z Belgie.

Podobně jako scénografie i živá hudba připomínající hudební festival se stala nezbytnou autentickou součástí a navodila atmosféru během představení. Interakce mezi lidmi vytvořila bezpečné prostředí, kde se každý jedinec může podle svých schopností a nálady zapojit do dění.

8. Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo popsat taneční scénu současného tance v Belgii.

První část této práce popisuje Belgii, jako zemi.

Následující část teoretické práce se věnuje stručnému vymezení pojmu tance v historickém kontextu od pravěku přes rituální tance, starověký Egypt, středověké dvorské tance až po současnou moderní dobu.

Další kapitola se zabývá vymezení současného tance a představení ústředních osobností, zejména reformátorky Isadory Duncan.

V následujících dvou kapitolách se studie věnuje historii tance školy Maurice Bújarta, a rovněž vývoji současného tance v Belgii.

Předposlední kapitola této práce se věnuje hlavním představitelům současné taneční scény v Belgii, jako je Anne Teresa De Keersmaecker se svým velmi úspěšným tanečním souborem Rosas. Dále je to tanečník a choreograf Sidi Larbi Cherkaoui se svým souborem Les Ballets C. de la B a dvojice Franck Chartier a Gabriela Carrizo zakladatele známé taneční skupiny Peeping Tom.

Poslední kapitola se věnuje tanečnickovi, choreografovi a filmaři Wimmu Vandekeybusovi, který patří mezi přední choreografy současného tance, kteří udávají nové trendy tohoto uměleckého směru ve světě.

Smyslem celé této práce bylo kromě zmíněného přehledu a vyslovení významu belgického tanečního konceptu v kontextu s jeho postavením v současném evropském tanci také odborná analýza vybraných inscenací. Z těchto analýz vyplývá, jak originální a přínosná je estetika nejen choreografického pojetí belgických tvůrců, ale také unikátní syntéza výtvarných a multimediálních prvků se svérázným výkladem životní filozofie navazující na některé prvky Nitzscheho pohledu na člověka a svět.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:

ARTAUD, Antonin. *Divadlo a jeho dvojenec*. Praha: Herrmann, 1994.

BLAŽÍČKOVÁ, Eva. *Metodika a didaktika taneční výchovy*, Praha: Konzervatoř Duncan Centre, 2005. ISBN: 80-7290-166-4

BRANDSTETTER, Gabriele. *Poetics of Dance: Body, Image, and Space in the Historical Avant-Gardes*. Oxford University Press, 2015. ISBN 978-0-19-991657-3

BREMSER, Martha. *Fifty contemporary choreographers*. London: Routledge 1999. 978-0-415-10363-3

BRODSKÁ, Božena. *Svět tance a baletu*, Praha: Amu, 2004. ISBN:807331-004-X

DANCE PERSPECTIVES FOUNDATION. *International encyclopedia of dance: a project of Dance Perspectives Foundation, Inc.* Volume 1-6, Oxford New York: Oxford University Press, 2004. s. 410–411. ISBN 0-19517585-9

DOSEDLOVÁ, Jaroslava. *Terapie tancem. Role tance v dějinách lidstva a v současné psychoterapii*, Praha: Grada, 2012 ISBN: 978-80-2478056-6

DUNCAN, Isadora. *Můj život*, vydání: Družstevní práce, 1932.

HASSIOTIS, Natasha. *Great choreographers*. Bloomington: AuthorHouse. 2014. 978-1-4969-7637-6

JEBAVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin tance a možnosti terapie*, Praha: Karolinum, 1998. ISBN: 80-7184-620-1

KRAPKOVÁ, Hana. *Lidový a společenský tanec*, Olomouc: Univerzita Palackého, 1991. ISBN: 80-7067-049-5

KRÖSCHLOVÁ, Jarmila. *Výrazový tanec*. Praha: Ipos Artama 2002. ISBN: 80-7068-106-3

LAMOTHE, Kimerer, L. *Nietzsche's Dancers: Isadora Duncan, Martha Graham, and the Revaluation of Christian Values*. New York: Palgrave Macmillan, 2006. ISBN 1-4039-6825-X

PAVLOVSKÝ, Petr. *Základní pojmy divadla. Teatrologický slovník*, Praha: Libri, 2004. ISBN: 80-7277-194-9

PETÍŠKOVÁ, VANGELI. *Čítanka světové choreografie 20.století*. Praha: Konzervatoř Duncan Centre. 2005. ISBN: 80-239-6412-7

UYTTERHOEVEN, Lise. Sidi Larbi Cherkaoui. Dramaturgy and Engaged spectatorship. London: Palgrave Macmillan. 2019 978-3-030-27815-1

INTERNETOVÉ ZDROJE:

HERMANS, Wies. PeepingTom [2021]. Květen 5, 2022, Dostupné z: <https://www.peepingtom.be/en/home/>

KAMINSKI, Astrid. An interview with Anne Teresa De Keersmaeker [2018]. Května 3, 2022, Dostupné z: <https://van-magazine.com/mag/anneteresa-de-keersmaeker/>

PŘISPĚVATELÉ WIKIPEDIA. Anne Teresa De Keersmaeker. In Wikipedia, The Free Encyclopedia. [2022]. Května 3, 2022, Dostupné z: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Anne_Teresa_De_Keersmaecker&oldid=1078593344

PŘISPĚVATELÉ WIKIPEDIA. Moderní scénický tanec [2021]. Wikipedie: Otevřená encyklopedie. Května 3, 2022, Dostupné z:

https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Modern%C3%AD_sc%C3%A9nick%C3%BD_tanec&oldid=20442862

PŘISPĚVATELÉ WIKIPEDIA. Neusdeutsche Tanzteather. In Wikipedia, The free Encyclopedia [2021]. Května 3, 2022, Dostupné z: <https://de.wikipedia.org/wiki/Tanztheater>

PŘISPĚVATELÉ WIKIPEDIA. Sidi Larbi Cherkaoui. In Wikipedia, The Free Encyclopedia. [2022]. Května 3, 2022, Dostupné z: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Sidi_Larbi_Cherkaoui&oldid=1071530563

PŘISPĚVATELÉ WIKIPEDIA. Wim Vandekeybus. In Wikipedia, The Free Encyclopedia. [2021]. Květen 14, 2022, Dostupné z: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Wim_Vandekeybus&oldid=1042562271

PŘISPĚVATELÉ WIKIPEDIE. Belgie [2022]. Wikipedie, Dubna. 14. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Belgie>

PŘISPĚVATELÉ WIKIPEDIE. Belgium [2022]. en.wikipedia, Dubna 14. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Belgium>

PŘISPĚVATELÉ WIKIPEDIA. Peeping Tom (theatre company). In Wikipedia, The Free Encyclopedia [2021]. Květen 5, 2022, Dostupné z: [https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Peeping_Tom_\(theatre_company\)&oldid=1061862839](https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Peeping_Tom_(theatre_company)&oldid=1061862839)

TENTWELVE. Rosas [2022]. Květen 3, 2022, Dostupné z: <https://www.rosas.be/en/324-rosas>

